

راهکارهایی برای گسترش روابط عاطفی والدین و فرزندان

استاد راهنما: نصراللهی

نویسندگان: هاجریوسفی، پوریونیه، خزاییل

فاطمیه نجف آباد استان اصفهان

چکیده

از آنجاکه خانواده مهم ترین و اصلی ترین نهاد تربیتی جامعه و نخستین آموزشگاه فرد محسوب می شود ، باید سالم باشد. خانواده سالم، خانواده ای است که میان اعضای آن به ویژه والدین و فرزندان روابط درستی حاکم باشد. از آنجا که این روابط گستره ی وسیعی را شامل می شود لذا در این پژوهش تنها روابط عاطفی میان والدین و فرزندان مورد بررسی قرار می گیرد که از اثر گذارترین عوامل حرکت مطلوب فرزند برای انتخاب سبک و شیوه ی زندگی اسلامی است . برقراری ارتباط عاطفی و دوستانه با فرزند ، به دو صورت کلامی و غیر کلامی (رفتاری) می باشد؛ تحقیقات نشان داده است عدم هماهنگی پیام های کلامی و غیر کلامی می تواند مانع ارتباط روشن و موثر بین افراد شود برخی از گونه های ارتباط کلامی عبارتند از : استفاده از کلمات تحسین آمیز ، مشورت کردن بافرزند ، گذراندن زمانی با فرزند ، تلاش برای دیدن جنبه های رفتار مثبت فرزند ، داشتن انتظارات معقول از فرزند و گونه های ارتباط رفتاری شامل : ایجاد حس امنیت در فرزند ، رعایت عدالت بین فرزندان ، احترام به شخصیت فرزند و خودداری از سرزنش و تحقیر او ، داشتن انتظارات معقول از فرزند ، هماهنگی در قول و عمل می باشد . نتیجه تحقیق مزبور نشان می دهد والدین باید از شیوه ها و راهکارهای مناسب در برقراری ارتباط با فرزندان آگاهی داشته باشند. برای مثال در دوران کودکی با محبت کردن، استفاده از کلمات تحسین آمیز ، تشویق کردن و... می توان به کودک شخصیت داد و با ایجاد امنیت روحی و روانی ارتباط موثری با او برقرار کرد، در حالی که در دوران نوجوانی وضع به گونه ای دیگر است و با مشورت کردن، خودداری از تحقیر و سرزنش او تکریم به او و... می توان زمینه های رشد و کمال نوجوان را فراهم نمود و راه ارتباط با او را نیز فراهم کرد.

واژگان کلیدی : ارتباط ، راهکار ، عاطفه ، فرزند ، والدین

فرزند، محصول زندگی مشترک پدر و مادر است؛ پدر و مادری که براساس پیوند ازدواج در کنار هم قرار گرفته اند و کانون پرمهر و محبت خانواده را تشکیل داده اند که خانواده به مثابه اصلی ترین پایگاه رشد و شکوفایی استعدادها و شخصیت فرزند می باشد. سلامت، استحکام و اقتدار عاطفی و منطقی خانواده در گرو برخورداری اعضا از بصیرت و بینش اجتماعی و آگاهی های لازم برای سازندگی و پیشگیری از درگیری، تضاد و کج روی است. خانواده های متزلزل و لجام گسیخته، جامعه ای بی سامان را پدید می آورد که در آن نشانی از خانواده سالم یافت نمی شود؛ میزان طلاق روز به روز افزایش می یابد و به فروپاشی نظام خانواده می انجامد. برخی از پدران و مادران درباره مهارت اداره خانواده آموزش ندیده اند، میانگین زمان برقراری ارتباط کلامی همسران با یکدیگر و فرزندانشان خصوصاً در سنین کودکی، بسیار ناچیز و کم است و همین سبب سردی فضای خانواده و قطع ارتباط عاطفی شده است. بنابراین سلامت و سعادت جامعه به سلامت و پویایی نظام خانواده وابسته است و هر قدر روابط بین همسران با یکدیگر و مهم تر از آن روابط والدین با فرزندان گرم تر و صمیمی تر باشد، بهداشت روانی فردی و خانوادگی بیشتر می شود. برای رسیدن به رابطه عاطفی موثر و سازنده با فرزند راهکارهایی وجود دارد که والدین با آگاهی از آنها می توانند پیوند روحی و فکری با فرزندان خود برقرار نموده و نقش تربیتی خود را به خوبی اعمال کنند. در این رابطه تحقیقات و پژوهش های متعددی صورت گرفته به عنوان مثال در مقاله ای با عنوان اصول و شیوه های موثر در ارتباط والدین با فرزندان نوشته ی زهرا امیر حسینی، اصول موثر در روابط عاطفی والدین با فرزندان، مورد بررسی قرار گرفته ولی در این پژوهش هدف، بررسی انواع روابط و مهمترین راهکارهایی که میتواند باعث برقراری ارتباط موفق و محبت آمیز بین فرزندان و والدین شود، می باشد.

مفهوم شناسی

عاطفه: محبت؛ مهربانی؛ عطوفت. تاثیر پذیری یا واکنش روانی که در برخورد با امور خارجی در ذهن ایجاد می شود، مانند محبت، شوق، کینه و خشم^۱ منظور از عاطفه، استعداد و گرایش درونی و پشتوانه نوع دوستی در انسان است. بر پایه این استعداد فطری است که انسان با مهر و محبت به هم نوع خود، با او انس و

^۱. انوری، فرهنگ فشرده سخن، ص ۱۵۳۵

الفت پیدا میکند . استعداد عاطفی در انسان سبب رشد بسیاری از کمالات می شود .^۱

گونه های ارتباط

ارتباط والدین و فرزندان اهمیت زیادی دارد . در دوران کودکی ، ایجاد این ارتباط بسیار آسان تر است ؛ زیرا کودکان ، خود ، به سراغ والدین می آیند و از مشکلات ، نیازها و پرسش های خود سخن می گویند و این ، آغاز ارتباط کلامی و زمینه ساز دیگر ارتباطات میان والدین و آنان است ، ولی با ایجاد تغییرات طبیعی در سن بلوغ ارتباطات والدین و فرزند نوجوانشان کاهش میابد . دیگر نوجوانان اسرار و احساسات خود را مانند دوران کودکی با والدین خود مطرح نمی کنند . افزون بر این ، صحبت درباره نوع فعالیت ها ، دوستان و مکانهایی که میروند ، کمتر می شود و تمایلی ندارند به والدین خود اطلاع دهند چه زمانی به خانه باز می گردند . بنابراین ، بسیاری از والدین در ایجاد ارتباط مناسب با فرزندانشان دچار مشکل می شوند .^۲

برای ایجاد یک ارتباط دوستانه و عاطفی ، باید چند مطلب را در نظر گرفت که ما در این پژوهش ، این مطالب را در ذیل ساختار ارتباط که به ساختار های کلامی و رفتاری (غیر کلامی) تقسیم می شود، مورد بررسی قرار می دهیم .

الف: ارتباط کلامی

زبان ، مهمترین عامل ارتباطی انسان و کلام ساده ترین وسیله تبادل انسانها به شمار میرود. بسیاری از ارتباط های انسانی از طریق گفت و گو ، شکل میگیرد . خداوند ، بشر را به ابزار کافی برای ارتباط گفتاری مجهز ساخته است تا انسانها به آسانی خواسته ها ، تجربه ها و آرمانهای خود را به یکدیگر انتقال دهند .^۳

همانگونه که والدین برای تنظیم درآمدها و مخارج خود ، از برنامه های اقتصادی ویژه ای پیروی می کنند و طرح باثباتی در این زمینه دارند ، درمناسبات عاطفی خود بافرزندانشان نیز باید طرح های متعادلی تنظیم نمایند تا باعث به جریان افتادن کشش های عاطفی میان آن ها شود و نیاز های احساسی فرزندان تامین شود ازجمله این طرح ها برقراری ارتباط کلامی با فرزندان است .^۴

^۱ . یوسفیان ، تربیت دینی فرزندان ، ص ۷۸

^۲ . حسینی ، روابط سالم در خانواده ، ص ۱۲۵

^۳ . امیر حسینی ، اصول و شیوه های موثر در ارتباط والدین و فرزندان ، ص ۷۹-۷۸

^۴ . شرفی ، جوان و بحران هویت ، ص ۶۵

از دیدگاه اسلام و روانشناسان برقراری ارتباط کلامی می تواند تاثیر شگرفی در ایجاد جو صمیمی و عاطفی بین اعضای خانواده داشته باشد. گفت و گو عامل مهمی در جلوگیری از طرد شدن فرزند از خانواده ، افزایش صمیمیت و محبت بین اعضا ، درک احساسات متقابل شود.

از آن جا که این ارتباط کلامی ، دامنه وسیعی را شامل می شود ؛ در ادامه به یکسری از مواردی که باعث ایجاد ارتباط کلامی موثر و مفید می شود ، اشاره می کنیم:

رعایت اصل راز داری مهمترین عامل ایجاد رابطه انسانی و جلب اعتماد بین دو نفر است . پدر و مادر باید تلاش کنند با ایجاد فضای اطمینان بخش ، رازدار و محرم اسرار فرزند خود باشند . گاهی به مادران توصیه می شود راز یا حرف محرمانه فرزند را که به شما گفته ، بدون کسب موافقت او با پدر نیز در میان نگذارند .

خداوند ، «ستار العیوب » است و والدین نیز باید همین گونه باشند . رازداری ، شاخص ارزیابی پدر و مادر است تا رفتار خود را بررسی کنند و ببینند فرزندشان به چه میزان آنها را محرم راز خود می داند . میان خواهران و برادران به طور کلی ، زمینه حسادت وجود دارد ، ولی پدر و مادر با شیوه رفتار خود ، موجب کاهش یا افزایش حس حسادت می شوند . جوهره رابطه انسانی ، اعتماد متقابل است و اساس اعتماد ، با راز داری ایجاد می شود .^۱

استفاده از کلمات ترغیب کننده نظیر آفرین ، خوب است ، بله ، عالی و... باید توجه داشت که نوع لحن و کلام والدین نیز در این زمینه اثر گذار است و هنگام بیان درخواستی از فرزند متناسب با موقعیت مربوطه باید لحن کلام خود را تغییر داد مثلا به جای این که به فرزند بگوییم زباله ها را همین الان بیرون بگذار ، بگوییم لطفا اگر ممکن است زباله ها را بیرون بگذار ؛ که در اینجا عبارت دوم مطلوب تر است و برای کودک یا نوجوان موثرتر واقع می شود .^۲

از جمله عوامل ترغیب کننده ، تشویق می باشد که دارای اصولی چون :^۳

تشویق کار فرزند نه تشویق کل شخصیت او

ترغیب بهنگام پس از انجام رفتار

عدم گرفتن حالت رشوه به خود

۱. امیرحسینی ، اصول و شیوه های موثر در ارتباط والدین و فرزندان ، ص ۸۸.

۲. چاپمن ، زبان عشق کودکان ، ص ۵۷.

۳. پیغمبری ، والدین آگاه فرزندان دلخواه ، ص ۲۴-۲۰.

کثرت تشویق درمقابل تنبیه

متناسب بودن تحسین با عمل فرزند

از آنجا که فرزندان در سنین پایین تر تربیت پذیرترند و در صورت انحراف در این دوران تربیت بعدی آنان سخت تر خواهد بود.

استفاده از کلمات تحسین آمیز باید به گونه ای باشد هدفمند و متناسب با سن فرزند ، والدین باید مراقب چیزی که می گویند ، باشند . اگر از آن به ندرت استفاده شود ، تاثیری مثبت خواهد داشت مانند عبارت دوستت دارم که خود به تنهایی می تواند تقویت کننده محبت بین والدین و فرزندان باشد .^۱

موارد دیگری که می تواند این ارتباط عاطفی را عمق ببخشد شامل موارد زیر می شود :

عدم تحمیل نظرات و عقاید خود به فرزند

عدم نصیحت نمودن فرزند

صحبت کردن با فرزند بر مبنای یک گفت و گوی دوستانه و تایید صحبت های او

شروع مکالمه با موضوعات مورد علاقه فرزند مانند : ورزش ، موسیقی و...

عدم پرسش زیاد از فرزند

فرصت دادن به فرزند برای حرف زدن و گوش دادن دقیق به گفته های او هم چنین در بسیاری از مسائل به آنها فرصت انتخاب و تصمیم گیری داده که این امر موجب ایجاد حس قدرت و تسلط و اعتماد به نفس در فرزند می شود .

برقراری تماس چشمی با فرزند حین گفت و گو با او و توجه به اینکه از این روش برای انتقال احساسات منفی و مواخذه فرزند استفاده نشود .^۲

مشورت نمودن با فرزند^۳

یکی از ویژگی های پدر و مادر که در ایجاد ارتباط عاطفی آنان با فرزندشان ، نقش بسزایی دارد ؛ مشورت نمودن و نقش دادن به آنان در زندگی و میدان دادن برای پذیرش مسئولیت و ایفای آن است . علاوه بر این نظر

^۱ . چاپمن ، زبان عشق کودکان ، ص ۵۶.

^۲ . فونتئل ، کلیدهای تربیت و طرز برخورد با نوجوانان ، ص ۸۵-۹۰.

^۳ . حسینی ، روابط سالم در خانواده ، ص ۱۰۹-۱۱۰ .

رفتار کنند تا در خانه احساس امنیت و آرامش کند و پدر و مادر را نزدیکترین افراد به خود و صمیمی ترین اشخاص با خود بدانند .

احترام به شخصیت فرزند و خودداری از سرزنش و مقایسه او با همسالانش^۱

از دیگر نیازهای اساسی فرزند ، نیاز به اکرام و احترام اوست ، همانگونه که تضعیف شخصیت فرزند او را در مواردی به عقب نشینی و منزوی شدن وادار می کند ، درمقابل ، تکریم و منزلت و شخصیت دهی ، او را به میدان گسترده روابط اجتماعی و حضور موثر و فعالانه در صحنه های جامعه هدایت می کند .

در همین راستا ، پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) می فرمایند :

«أَكْرِمُوا أَوْلَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يَغْفَرْ لَكُمْ»

فرزندانان را تکریم و احترام کنید و آنان را به نیکی تربیت کنید که آمرزیده می شود .

رعایت عدالت و مساوات بین فرزندان^۲

نیاز اساسی و کلیدی که در میان فرزندان مشاهده میشود ، برقراری عدالت در میان آنهاست که اسلام بر رعایت آن تاکید فراوان نموده است و آنرا عنصری مهم از عناصر تربیت موفق دانسته است . بنابراین والدین ، نباید برخی از فرزندان خود را بر برخی دیگر ترجیح و امتیاز دهند ، چراکه این موضوع منجر به شیوع بیزاری و دشمنی میان آنان می شود .

پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) می فرمایند :

إِعْدِلُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ كَمَا تُحِبُّونَ أَنْ يَعْدِلُوا بَيْنَكُمْ فِي الْبِرِّ وَ
الْطُّفِ.^۳

میان فرزندان خود در عطا و بخشش به عدالت رفتار کنید ، همچنان که دوست دارید آنان نیز ، در احترام و محبت ، میان شما عادلانه عمل کنند .

برقراری عدالت در مورد فرزندان مصادیق گوناگونی دارد که اعم از :

۱. عدالت درابراز محبت

^۱ . شریعتی ، صحرائی ، بررسی نقش والدین در تربیت عاطفی کودک بابره گیری از سیره امام رضا (ع) ، ص ۵۰.

^۲ . طبرسی، مکارم الأخلاق ، ص ۲۲۲.

^۳ . شعبانی ، روانشناسی تربیت کودک در سیره معصومین ، ص ۸۹-۸۱.

^۴ . ری شهری ، میزان الحکمه ، ج ۲، ص ۱۰۹۳ ، ح ۶۷۴۳

۲. عدالت در فرق نگذاشتن بین دختر و پسر

۳. عدالت در رعایت نوبت

۴. عدالت در بازی کردن

۵. عدالت در قضاوت کردن

۶. عدالت در واگذاری مسئولیت ها

۷. عدالت در بخشش و هدیه دادن

لازم به ذکر است که موارد بالا را می توان به شکل کاربردی تری بیان نمود ، که آگاهی و استفاده والدین از آنها می تواند مفید و اثر بخش واقع شود :

زمانیکه فرزند می خواهد مطلبی را با شما در میان بگذارد ، باید تلویزون را خاموش کنید و مجله ای که در دست دارید را روی میز قرار داده و تمام حواس خود را متوجه فرزند کنید .

بهترین زمانیکه میتوانید با فرزندتان ارتباط برقرار کنید ، زمانی است که با او تنها هستید .

اگر از نحوه ی برخورد یا رفتار فرزند خشمگین هستید ، صبر کنید تا عصبانیت شما فروکش کند سپس با او موضوع را در میان بگذارید .

هنگامیکه فرزندتان در حال صحبت است با دقت و با احترام به حرفهای او گوش دهید و از قطع کردن حرف هایش بپرهیزید .

او را برای در میان گذاشتن احساس ناراحتی یا خوشحالی خود با شما تشویق کنید .

بهتر است سوال خود را روی « چه شد ؟ » متمرکز کنید تا این که با « چرا » از او بپرسید .

به او اطمینان دهید که با وجود کارهایی که کرده است ، او را دوست دارید .

بدون آن که بطور مستقیم از کودک انتقاد کنید ، به او بگویید که در مورد رفتارش چه احساسی دارید .

آرام ولی محکم صحبت کنید اگر معمولاً هنگامیکه کاری از فرزندتان میخواهید صدایتان را بلند کنید ، فرزند یاد می گیرد هنگامیکه صدایتان را به حداکثر رسانده اید ، به شما بی توجهی کند .

وقتی که فرزندتان کار نادرستی انجام داده است ، به جای سرزنش به او اطلاعات درست درباره آن کار بدهید . با این کار ، فرزند خود بهتر می تواند کار صحیح را انتخاب کند .

به فرزندان فرصت انتخاب دهید و در بسیاری از مسائل به آنها انتخاب های محدودی را اعمال کنید تا خودشان تصمیم بگیرند . دادن آزادی در انتخاب ، به فرزند احساس قدرت و تسلط می دهد و اعتماد به نفسش را زیاد می کند .

بهتر است در گفتن دستورات از افعال مثبت بهره ببرید زیرا فرزندان دستورات مثبت را بهتر انجام می دهند . والدین باید بدانند که فرزندان در هر سنی خصوصیات خاص خود را دارند و نباید از فرزندان انتظار داشت که مانند والدین شان رفتار کنند .

هماهنگی در قول و عمل^۱

با توجه به اینکه منش ها ، عادات و رفتار فرزندان در محیط خانه شکل می گیرد ، دوگانگی گفتار و رفتار پدر و مادر ، در روند تربیت آنان اختلال ایجاد می کند ، همچنین سبب بی اعتمادی فرزند نسبت به آموزش های والدین می شود و اثر زیان بارتر اینکه فرزند ، دانستن و عمل نکردن را از پدر و مادر فرا می گیرد ؛ یعنی آن گفته ها و آموزش ها را جدی نمی گیرد .

همواره باید این نکته را در نظر داشت که فرزند بیش از آنچه می شنود ، می بیند ؛ پس لازم است هماهنگی میان دیده ها و شنیده ها ایجاد کرد تا رابطه بهتری بتواند با والدینش برقرار کند .

نتیجه گیری

اگر والدین بخواهند با فرزندانشان صمیمی باشند و ارتباط عاطفی مطلوبی با آنها برقرار کنند ؛ نخست باید با خود صمیمی باشند . نباید با دیدن کوچک ترین تخلف از فرزند ، واکنش شدید نشان داد . برخورد منطقی با خطاها و لفظش فرزندان ، از اصول مهم ایجاد صمیمیت است . امتیاز دادن و تشویق کردن فرزندان در قبال کارهای مثبت ، نقش ارزنده ای در سازندگی آنها دارد . خانواده باید وقت کافی در اختیار فرزندان بگذارد و با آنها به گفت و گوهای سالم و سازنده بپردازد و از دیدگاههای آنان بهره گیرد ؛ زیرا فرزندان دارای فکر و عقیده اند و باید به باورهای آنها احترام گذاشت و با آنان رفتاری عادلانه داشت . والدین باید خانه را محلی امن و پناهگاهی مستحکم برای فرزندان کنند و به شخصیت فرزند احترام بگذارند و هرگز در حضور دیگران ، به ویژه همسالان به پند و اندرز آنان نپردازند و در صورتیکه چند فرزند دارند بین آنها هیچگونه تبعیض و تفاوتی قائل نشوند .

^۱ . حسینی ، روابط سالم در خانواده ، ص ۱۱۸

فهرست منابع

منابع فارسی

- ۱- احمدی ، محمد رضا ، مبانی روان شناختی ارتباط موثر والدین با فرزندان در محیط خانواده ، نشریه معرفت ، شماره ۱۰۴ ، ۱۳۸۵ ، ه.ش.
- ۲- احمدی ، محمد رضا ، نقش صله رحم در بهداشت روانی ، نشریه معرفت ، شماره ۴۸ ، ۱۳۸۰ ، ه.ش .-
- ۳- انوری ، حسن ، فرهنگ فشرده سخن ، تهران : سخن ، چاپ سوم ، ۱۳۸۲ ه.ش .
- ۴- پیغمبری ، محمدرضا ، والدین آگاه فرزندان دلخواه ، کاشان : انتشارات مرسل ، ۱۳۸۴ ، ه.ش .
- ۵- چاپمن ، گری ، زبان عشق کودکان ، تهران : انتشارات مهرآج ، چاپ سوم ، ۱۳۹۴ ، ه.ش .
- ۶- حسین زاده ، علی ، همسران سازگار ، راههای سازگار ، قم : موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) ، چاپ سوم ، ۱۳۸۸ ، ه.ش .
- ۷- حسینی ، داود ، روابط سالم در خانواده ، قم : انتشارات موسسه بوستان کتاب ، ، چاپ هفدهم ، ۱۳۸۹ .
- ۸- حیدری ، مجتبی ، دینداری و رضامندی خانوادگی ، قم ، موسسه آموزشی امام خمینی (ره) ، ۱۳۸۷ ، ه.ش .
- ۹- شرفی ، محمد رضا ، جوان و بحران هویت ، تهران : انتشارات سروش ، چاپ سوم ، ۱۳۸۱ ه.ش .
- ۱۰- شعبانی ، اکبر ، روانشناسی تربیت کودک در سیره معصومین ، تهران : انتشارات مبین اندیشه ، چاپ دوم ، ۱۳۹۴ ه.ش .
- ۱۱- فونتئل ، دن ، کلیدهای تربیت و طرز برخورد با نوجوانان ، شیراز : نشر ملینا ، چاپ اول ، ۱۳۹۳ ، ه.ش .
- ۱۲- طبرسی ، رضی الدین ، مکارم الاخلاق ، ترجمه : سعید راشی ، قم : صبح پیروزی ، چاپ اول ، ۱۳۸۹ ، ه.ش .
- ۱۳- مردانی نو کنده ، محمد حسین ، صابر ، رضا ، تکریم شخصیت در حکایت تربیتی قرآن ، مجله پیوند ، شماره ۴۴۳ ، ۱۳۹۱ ، ه.ش .

۱۴- یوسفیان ، نعمت الله ، تربیت دینی فرزندان ، تهران : انتشارات زمزم هدایت ، ۱۳۸۶ ، ه ش .

منابع عربی

۱۵. محمدی ری شهری ، محمد ، میزان الحکمه ، ترجمه : حمیدرضا شیخی ، قم : انتشارات موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث ، چاپ هشتم ، ۱۳۸۶ ه ش.

فهرست مقالات و مجلات

۱۶. امیرحسینی ، زهرا ، اصول و شیوه های موثر در ارتباط والدین و فرزندان ، فصل نامه ی طهورا در عرصه مطالعات زنان و خانواده ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی ، سال ۱۳۹۰ ، ه ش .

۱۷. حاجی اربابی ، فاطمه ، صابری فرد ، فرشته ، رابطه جو عاطفی خانواده با خود تنظیمی هیجانی و تاب آوری در دانشجویان دانشگاه آزاد مشهد ، مجله روانشناسی و روان پزشکی شناخت ، سال ششم، شماره ۱ ، ۱۳۹۸ ، ه ش .

۱۸- شریعتی ، صدرالدین ، صحرایی ، فاطمه ، بررسی نقش والدین در تربیت عاطفی کودک بابت بهره گیری از سیره امام رضا (ع) ، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان درمانی ، سال دهم ، شماره ۳۸ ، ۱۳۹۸ ف ه ش .

۱۹. فقیهی ، علی نقی ، نجفی ، حسن ، عوامل تربیت عاطفی فرزندان در خانواده برگرفته از احادیث ، مجله اسلام و پژوهشهای تربیتی ، سال ۵ ، شماره ۱۰ ، ۱۳۹۲ ، ه ش .

۲۰. نجفی ، محمد ، الگوی نظری برنامه درسی در تربیت اسلامی با تاکید بر رویکرد تربیتی محبت اهل بیت (ع) ، رساله دکتری دانشگاه شیراز ، ۱۳۸۶ ه ش .